

LECTIO PRAECURSORIA

Matti Mieskonen

Kirjallisuuteen kietoutunut käsite: Tulenkantajien historiakuvan rakentuminen 1924–1987

78

Puhuttu ja kirjoitettu kieli on ihmisten välisen kommunikoinnin perusta kaikkialla maailmassa ja kaikissa kulttuureissa. En toki väitä, että kommunikoinnin mahdollisuudet rajoittuisivat yksin kieleen, joka ottaa kirjallisen tai puhutun muodon. Tietyissä tilanteissa voisin myös hyvin jakaa elokuvaohjaaja Aki Kaurismäen ajatuksen, jonka mukaan sanat ovat ihmisten välisen kommunikaation turhaa pintakiiltoa. Tai Shakespearen Hamletin repliikin, jossa kuvastuu epäily kirjoitetun kielen tarkoitusta kohtaan ja joka yksinkertaisuudessaan kuuluu: “sanoja, sanoja, sanoja”. Tässä alustuksessani, hyvät kuulijat, lähden kuitenkin siitä oletuksesta, että sanoilla *on* merkitystä.

Käytämme sanoja tehdäksemme itsemme ymmärretyiksi. Samalla mahdollisuutemme ymmärtää kulttuuriamme, historiaamme ja maailmaa ympärillämme on sidoksissa siihen, miten ymmärrämme sanat, jotka kulttuuriamme, historiaamme ja maailmaa ympärillämme määrittävät. Toisaalta emme myöskään ole sanojen edessä passiivisia olentoja. Käsitteemme asioista vaikuttavat tapoihimme toimia ja ympäristömme käsityksiin omasta merkityksestämme. Sanat ovat käsitystemme heijastumia ja kasvavat tässä merkityksessä *käsitteiksi*, joissa ei ole kyse enää ainoastaan kielestä, vaan suhtautumisestamme eri uskomuksiin, yhteiskunnallisiin kysymyksiin, ideologioihin ja elämäntapoihin, ylipäänsä jatkuvasti liikkeessä olevaan maailmaan. Käsitteet muuttavat maailmaa ja tekevät historiaa.

Mutta mistä sitten puhumme, kun tarkasteltavanamme on käsitteiden historiallinen olemus, käsitteiden esiintyminen historiassa tai historiantutkimuksen suhtautuminen käsitteisiin? En pyri tässä yhteydessä tyhjentäviin vastauksiin, vaan tämä keskustelu jatkukoon osana sitä traditiota, joka viimeistään saksalaisfilosofi Hegelistä lähtien on pyrkinyt ymmärtämään kieltä ja käsitteitä osana historiallista todellisuutta, ja jonka keskeisiä nimiä eurooppalaisessa tutkimuksessa toisen maailmansodan jälkeen ovat olleet muun muassa Reinhart Koselleck, Quentin Skinner, Otto Brunner, Jan-Werner Müller - Kari Palosen, Matti Hyvärisen ja Pauli Kettusen kaltaisia suomalaisia tutkijoita unohtamatta.

Käsittehistoriaksi kutsumani traditio on tärkeää erottaa niistä tavoista, joilla historiantutkimus tavanomaisemmin lähestyy käsitteitä. Tieteellisen historiantutkimuksen yksi peruspiirteistä on – tai vähintään tulisi olla – tutkimuksen keskeisten käsitteiden avaaminen lukijalle. Korostamalla sitä, että menneisyyden ihmisten käyttämien käsitteiden sisältö usein eroaa tutkimusaikakauden tai tutkijan itse käsitteille antamista sisällöistä, on yksi selkeä tapa välttää anakronismien karikat. Käsitteiden avaaminen ei tässä

tapauksessa perustu siihen, että käsitteillä itsellään nähtäisiin olevan tutkimuskysymyksiin vastaamisen kannalta fataalia merkitystä, vaan kuten mainittua, että epäselvyydet ja ristiriidat käsitteiden ja niiden kuvaaman todellisuuden välillä voitaisiin mahdollisimman tehokkaasti välttää.

Oman tasonsa historian tutkimuksen ja sen käyttämän kielen suhteeseen on viimeisten vuosikymmenten aikana muodostanut myös lingvistisen eli kielellisen käänteen nimellä vakiintunut murros, jonka myötä tietty osa historian tutkijoista on problematisoinut – ja paikoitellen myös kyseenalaistanut – mahdollisuutemme tavoittaa tutkittavana olevaa todellisuutta käytössämme olevan kielen avulla. Tässä keskustelussa myös käsitehistorian merkitys on korostunut. Sen sijaan, että käsitteet näyttäytyisivät ensisijaisesti edellä mainittuna tutkijan ja tutkimuskohteen välisen kielen erilaisuutena, astuu tilalle, kuten arvoisa vastaväittäjä Pauli Kettunen on todennut, lähestymistapa, jossa “todellisuuden rakentamis-, hahmottamis- ja jäsentämistapojen oma historiallisuus tehdään tärkeäksi”. Käsitteet toisin sanoen lakkaavat olemasta yksinomaan tutkimuksen kriittisiä instrumentteja ja muuttuvat tutkimuskohteiksi itsessään. Käsitteiden merkitys ei näyttäydy enää ensisijaisesti siinä, miten ne heijastelevat ympäröivää todellisuutta, vaan miten ne olemassaolollaan aktiivisesti muokkaavat kyseistä todellisuutta ja tietystä merkityksessä näyttäytyvät myös todellisuutena itsessään.

Ei ole olemassa yhtä oikeaa vastausta siihen, miten käsite määritellään. Modernin kielitieteen ja filosofian mukaisesti käsite nähdään abstraktiona, joka voidaan nimetä monella eri sanalla tai merkillä. Käsitteellä ei tämän määritelmän mukaisesti ole itsenäistä merkitystä, vaan merkitys sisältyy ainoastaan sitä kuvaaviin sanoihin ja merkkeihin, sekä niiden historiallisiin ja kulttuurisiin konteksteihin. Sanasta voidaan katsoa tulevan käsite siinä kohtaa, kun kyseinen kulttuurinen ja historiallinen konteksti kiinnittyy itse sanaan, eli silloin, kun sanassa voidaan havaita sen itsensä ulkopuolelta tulevia “potentiaalisia merkityksiä”. Omakohtaisesti pidän käsitteen määrittelyn kohdalla tärkeänä Quentin Skinnerin huomiota, jonka mukaan käsitteet ovat ensisijaisesti välineitä. Jotta käsitteen merkitys voidaan ymmärtää, on välttämätöntä tietää, mitä sillä on mahdollista tehdä. Skinnerin mukaan käsitteet eivät myöskään ole olemassa itsenäisinä entiteetteinään, vaan ainoastaan osana ihmisten välistä argumentointia.

Mitä puolestaan tulee käsitehistorialliseen tieteenalaan, voidaan sen laajalle levinneen määritelmänsä mukaisesti katsoa olevan kiinnostunut siitä, kuinka käsitteitä on luotu, kuinka niille on annettu erilaisia merkityksiä ja kuinka käsitteiden hallinnasta ja oikeasta käyttötavasta on käyty ja käydään kamppailua. Lähtökohtana on se, että käsitteet ovat historiallisia ja vähintäänkin potentiaalisesti kiistanalaisia. Käsitehistoriallisen asenteen katsotaan myös erottautuvan pyrkimyksestä esittää käsitteet ajattomina ja pysyvinä, yksiselitteisinä ja yksimielisesti hyväksyttävinä.

Käsitteelle ja käsitehistorialle edellä annetut määritelmät eivät itsessään sisällä vastausta seuraavaan kysymykseen: onko olemassa tietynlaisia käsitteitä, joita käsitehistoriallisen tieteenalan ensisijaisesti olisi syytä tutkia? Eli ovatko tietyt käsitteet käsitehistorian kannalta erityisellä tavalla olemuksellisia, jolloin ne tästä olemuksestaan käsin tulisi asettaa ennen muita tutkittaviksi? Reinhart Koselleckin edustamassa saksalaisessa tutkimustraditiossa, josta 1960-luvulta eteenpäin kehittyi länsimaisen käsitehistorian kivi-jalka, tämänkaltainen ajatus on ollut näkyvästi esillä. Koselleckin koulukunnan tarkoituksena on ollut luoda ymmärrys modernia maailmaa koskevasta kielestä. Tutkittaviksi valikoituneet käsitteet ovat olleet sen laatuksia, että niiden kehitystä on voitu seurata useammalla vuosisadalla ja jotka vaikuttavat edelleen tämänhetkisessä maailmassa. Käsitteiden voidaan katsoa myös olleen sosiaalisesti ja poliittisesti merkittäviä yleiskäsitteitä, jotka ovat sijoittuneet sananmukaisesti politiikan, sosiaalisen ja taloudellisen elämän sekä tieteen ja lainkäytön alueille.

Sosiaalisesti ja poliittisesti merkittäviin yleiskäsitteisiin sitoutuneesta ajattelutavasta on muodostunut, kuten mainittua, käsitehistoriallisen tieteenalan näkyvin kerros ja vaihtoehtoiset tulkintalinjat ovat

jääneet toistaiseksi suhteellisen vähälle huomiolle. Tämä on nähdäkseen vain luonnollista. Tosiasia nimittäin on, että tietyillä käsitteillä on väistämättä suurempi tarttumapinta laajoihin kansankerroksiin kuin toisilla. Tietyt käsitteet muotoilevat ja jäsentävät yhteiskunnan kokemusta omasta kulttuuristaan, historiasaan ja olemassaolostaan. Tässä merkityksessään ne myös säilyvät laajemmin jatkuvan argumentaation kohteina kuin toiset. Käsitteillä kuten yhteiskunta, politiikka, vallankumous tai sivistys on oma käytännöllinen samoin kuin abstraktiivinen paikkansa arkikielessämme, ja periaatteessa jokaisella peruskoulutuksen saaneella kansalaisella lienee vähintään intuitiivinen käsitys siitä, mihin ne viittaavat. Tietyt käsitteet taas heijastelevat olemassaolollaan oikeustajuamme ja säilyvät tässä merkityksessään jatkuvan huomiomme kohteina. Esimerkiksi Suomen oloissa nyt jo sata vuotta jatkunut käsitekampailu vuoden 1918 sodan nimestä ei toistaiseksi näytä laantumisen merkkejä.

On kuitenkin myös niin, ettei käsitehistoria sisällä epistemologisia esteitä sille, etteivätkö sen tutkimuskohteet voisi laajentua sosiaalisesti ja poliittisesti merkittävien yleiskäsitteiden ulkopuolelle. Käsitehistorian tutkimuskohteet ovat, kuten historioitsija Markku Hyrkkänen on todennut, keskeisiksi tulkittuja kokemuksen määrittäjiä ja toiminnan suuntaajia, joita ei voi kuitenkaan määrittellä etukäteen. Riippuu ainoastaan tutkimustehtävästä, onko jokin sana valittava käsitehistoriallisen tutkimuksen kohteeksi. Yksi käsitehistoriallisen tieteenalan tulevaisuutta koskevista keskustelunaiheista onkin jo pitkään liittynyt käsitteen luonteen avartumiseen. Koska periaatteessa millä tahansa kielellisellä, kuvallisella tai aistillisella ilmiöllä on edellytykset käsitteellistyä, käsitehistorian olennaisin pürre ei ole se, mitä tutkitaan, vaan miten ilmiöt käsitteellistyessään muuttuvat kokemusten määrittäjiksi ja toiminnan suuntaajiksi. Tässä lähestymiskulmassa luovutaan myös lopullisesti ajatuksesta, että käsitehistoriallisessa tutkimuksessa olisi kyse inhimillisen todellisuuden ulkopuolisista ideoista, diskursseista ja kielipeleistä, ja painotetaan Quentin Skinnerin tavoin, että myös käsitteiden historiassa korostuu viime kädessä ihmisten tarkoitusten ja toiminnan tutkimus.

Etävaietus käynnissä Turun yliopiston Janus-luentosalissa. Kuva: Jarkko Keskinen.

Hyvät kuulijat, tästä eteenpäin kenttä on avoin. Määrittellessämme käsitehistoriallista tutkimusongelmaa meidän ei tarvitse lähtökohtaisesti kysyä, onko kiinnostuksen kohteeksemme valikoitunut sana sosiaalisesti, poliittisesti, taloudellisesti tai ylipäänsä yhteiskunnallisesti jollakin *ennalta määriteltävällä tavalla* riittävän merkittävä. Olennaisempaa on pohtia, mihin eri historiallisiin ilmiöihin ja tapahtumaketjuihin kiinnostuksen kohteenamme oleva sana kiinnittyy ja millaisissa eri sosiaalisissa, poliittisissa ja yhteiskunnallisissa ympäristöissä sille annetaan merkityksiä, eli missä erilaisissa historiallisissa vaiheissa sana käsitteellistyy, ja mitä käsitteen kautta pystymme kertomaan historiasta yleensä.

Kun siis tänään tarkastettavassa väitöskirjassani kysyn, miten maailmansotien välisenä aikana tulenkantajien nimellä tunnetuksi tulleen kulttuuriliikkeen historiakuva on syntynyt, ja asetan kysymykseni käsitehistorialliseen kontekstiin, on näkökulmani sekä tulenkantajia koskevan että käsitehistoriallisen tutkimusperinteen kannalta koko lailla uusi.

Tutkimukseni lähtökohtana ei ole ollut itsetarkoituksellisesti kyseenalaistaa tulenkantajien vakiintunutta historiakuva. Viittaan tässä käsitykseen tulenkantajista 1920-luvulla esiintyneenä kirjailijaryhmänä. Tutkimusasetelmaani ei siis tästä syystä kuulu sisäänrakennettua väitettä, jonka mukaisesti tulenkantajat *tulisi* nähdä 1920-lukua ja kirjallisuushistoriaa laajempaan ilmiöönä. Käsitehistoriaan kiinnittyvän tarkasteluni vastaansanomattomana lopputuloksena joka tapauksessa on, että tulenkantajien nimen voidaan havaita esiintyneen mitä moninaisimmissa merkityksissä myös 1920-luvun jälkeen. Näköala tulenkantajien historiaan laajenee tämän seurauksena yhteiskunnallisesti passiiviselta vaikuttaneesta kirjailijaryhmästä yhteiskunnallisiin kysymyksiin mitä voimakkaimmin integroituneeksi liikkeeksi, jossa ideologisilla ja poliittisilla kysymyksillä oli ratkaiseva merkitys.

Tämä havainto on kuitenkin vain alku, eikä vielä itsessään varsinaista uutta tietoa sisältävä tutkimustulos, mutta siitä seuraa automaattisesti jatkokysymys, joka kuuluu: kun tulenkantajien käsite kerran todistettavasti oli vahvasti hengissä aina 1930-luvun loppuun, miksi käsitteen myöhemmässä historiatietoisuudessa vallitsevan, ellei jopa hegemonisen, aseman ovat saaneet ainoastaan tietyt tapahtumat, teokset ja henkilöt? Miksi siitäkin huolimatta, että 1920-lukuun keskittynyt tarina on aikojen saatossa myös kyseenalaistettu? Näiden kysymysten kautta tulenkantajien käsite avaa näköalan maailmansotien välisen aikakauden lisäksi historiakulttuurin erilaisiin konventioihin, joiden välityksellä menneisyyttä määritellään, sekä konventioiden taustalla oleviin, usein historia- ja kulttuuripoliittisesti painottuneisiin motiiveihin, jotka puolestaan pyrkivät vaikuttamaan siihen, että menneisyys myös tulee nähdä tietyntyyppisenä.

Osana tulenkantajien käsitehistoriaa kohtaamme 1920-luvun kirjallisen kulttuurin ja 1930-luvun sananvapaustaistelun lisäksi ajattomampia kysymyksiä liittyen vaikkapa siihen, millaisena *ainoaksi oikeaksi tunnustettu* suomalainen kulttuuri- ja kirjallisuushistoria on haluttu nähdä ja miten se omalta osaltaan on vaikuttanut niihin aikalaisiin ja myöhempisiin akateemisiin tutkijoihin, jotka tulenkantajien historiaa ovat määritelleet. Keskeinen väitteeni on, että tulenkantajien käsite on aina syntymästään lähtien ollut neutraali vain päällisin puolin. Tunnetut teemat, lähtien itsenäisen Suomen ensimmäisen kirjailijasukupolven bohemista elämänpiiristä ekspressionististen kokeilujen kautta aina “ikkunoiden avaamiseen Eurooppaan”, ovat peittäneet alleen kansallisen historiakulttuurin läpäisemän implisiittisen viestin, jossa tulenkantajien tehtävänä on ollut asettautua osaksi isänmaanmaallista kehyskertomusta, ja johon tietyt elementit, esimerkiksi 1930-luvun vasemmistolaisuus, eivät ole olleet yhteensovittavissa. Tulenkantajien käsite ei tässä merkityksessään ole ainoastaan esiintynyt tietynlaisten ideologisten motiivien heijastuspintana, vaan yhtä lailla välineenä, jolla todellisuutta on pyritty aktiivisesti muokkaamaan.

Hyvät kuulijat, samoin kuin olen otsikoinut väitöskirjani muotoon “kirjallisuuteen kietoutunut käsite”, annan tälle alustukselleni näin lopuksi hieman vastaavan nimen: “käsitteisiin kiinnittynyt historia”. Otsikko viestittää uskoani käsitehistorian mahdollisuuksiin tuoda esiin uutta tärkeää tietoa historian tapahtumien ja ilmiöiden eri kerroksista sekä ennen kaikkea menneisyyden ihmisten toiminnasta, ajatuksista

ja motiiveista. Lisäksi otsikkoon sisältyy edellä mainitsemani toive käsitehistoriallisen tieteenalan laajentumisesta sosiaalisesti ja poliittisesti merkittäviksi katsottujen yleiskäsitteiden ulkopuolelle. Uskon vakaasti, että käsitehistorian peruseriaatteen ei viime kädessä tule olla tahtotila tietynlaisten käsitteiden tutkimiseen, vaan paremminkin luottamus käsitehistorialliseen metodiin, kysymisen tapaan ja asenteeseen yleensä.

FM Matti Mieskosen Suomen historian alaan kuuluva väitöskirja ”Kirjallisuuteen kietoutunut käsite: Tulenkantajien historiakuvan rakentuminen 1924–1987” tarkastettiin Turun yliopistossa 16.5.2020. Vastaväittäjänä toimi professori Pauli Kettunen (Helsingin yliopisto) ja kustoksena professori Kirsi Vainio-Korhonen (Turun yliopisto). Tilaisuus oli suomenkielinen ja järjestettiin etäyhteyksin.

Väitöskirja on luettavissa verkossa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8023-9>.